

ELISABETH MANSÉN

Wollstonecraft kontra Rousseau

Mary Wollstonecraft är en av de tidiga feminister vars tankegångar betytt mycket för efterföljarna. Här granskar Elisabeth Mansén Wollstonecrafts kritik mot Rousseau och belyser därigenom flera delar av Wollstonecrafts samhälls- och livsåskådning.

Jag strider inte med den döde, utan med hans åsikter. Jag vänder mig endast mot den sinnlighet [sensitivity] som fick honom att nedvärdera kvinnan genom att göra henne till slav under kärleken.¹

Mary Wollstonecraft (1759–1797) hade förra året varit död i 200 år och fick därigenom nytt liv på den svenska bokmarknaden. Hennes huvudverk *A Vindication of the Rights of Woman* från 1792 har äntligen blivit översatt och finns nu som *Till försvar för kvinnans rättigheter*.² Därtill har det kommit en engagerad svensk biograf som vill berätta allt om hennes fascinerande liv, Elizabeth Laurin-Cederschiölds *Alla tiders kvinna*.³ Den som snabbt vill orientera sig om dessa böckers innehåll bör inhandla båda och i princip byta baksidestexter på dem. Däri ligger en lättköpt poäng: hennes dramatiska liv väcker ett livligt intresse för hennes skrifter och hennes verk gör läsaren ständigt nyfiken på hennes livsöde.

Detta nya utbud kan kanske råda bot på den brist på seriös diskussion av Mary Wollstonecrafts idéer som ännu råder i Sverige. Det har trots allt varit en liten skara som hittills haft tid och möjlighet att sätta sig in i hennes produktion.

A Vindication of the Rights of Woman har på senare tid med framgång lanserats som ett av feminismens första manifest och Mary Wollstonecraft har med rätta framstått som en epokgörande feministisk filosof med för sin tid djärva och originella idéer. Många hävdar dessutom att hennes tankar tyvärr inte alltid känns föråldrade.

Ett tema som ständigt återkommer i hennes försvar för kvinnans rättigheter är kritiken

av Rousseaus syn på kvinnans väsen och uppgift i livet så som den kommer till uttryck i *Emile, ou De l'éducation* (1762). Rousseaus verk har funnits på svenska sedan 1912.⁴ Men det är först nu som Mary Wollstonecrafts motskrift fått svensk gestalt. Genom att studera hennes rousseaukritik får en stor del av hennes mer generella synpunkter på förhållandet mellan könen en tydlig profil och sätts in i ett större sammanhang som omfattar både hennes historiefilosofiska och teologiska idéer.

Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) hör till de gestalter vars drag många slätat ut till ett välvilligt och nästan menlöst leende. Han framställs som den store naturälskaren som vill ha en friare barnuppfostran. Han lovordas för att han vågar tala om känslor och passioner och för att han skriver så vackert om kärleken och om den ensamme vandrarens drömmier. Rousseau förblir ständigt aktuell. Han återropas för ekologins räkning, för den alternativa pedagogikens, för den återfödda romantikens och för demokratins sak. Han blir ständigt omnämnd och refererad till, både på kultursidorna och i lärda verk.

Den idéhistoriskt bevandrade känner dessutom till många kvinnor genom historien som läst och älskat Rousseau och ännu fler män som gjort det. Hans prosa är adjektivrik och impulsiv och hans verk var på sin tid revolutionerande genom sitt sätt att fokusera kvinnor och barn, uppväxt och förälskelser, personliga relationer och komplicerade känslolägen.

Men det är lätt att bli ideologiskt bortkollrad av den något söta rousseaubilden och tappa bort den kritiska distans som skulle kunna

nyansera framställningen. Många vet visserligen att författaren till *Émile, ou De l'éducation* själv lämnade bort sina fem barn till ett barnhem utan att göra minsta försök att forma eller befria deras personligheter. Ännu fler vet att kärleksskildraren Rousseau, som skrev om den ädla och förfinade kvinnan i *Julie, ou La nouvelle Héloïse* (1761) hade sitt mest varaktiga förhållande med Thérèse Le Vasseur, som ofta, men möjligen orättvist, beskrivs som en obildad tjänstekvinna utan andra kvaliteter än att vara den store men osäkre Rousseau underlägsen. Allt detta blir emellertid bara små lustigheter, anekdoter utan betydelse. De fakta som tycks omöjliga att förena med den store mannens idéer skrivs på livets stora diverskonto. Tillvaron är nu en gång motsägelsefull och smått obegriplig. Varför skulle Rousseau vara annorlunda?

Kanske är det mindre stilfullt att vända Rousseaus privatliv mot hans idéer – det finns inte så många som lever som de lär – och det finns tillräckligt många problem i hans skrifter att diskutera och kritisera. Men många som har läst i *Émile* om kvinnornas uppfostran har frågat sig hur samtidens kvinnor (och män) reagerade på dessa rader:

Därför bör man vid kvinnornas uppfostran helt och hållet ta hänsyn till männen. Att behaga dessa, att vara dem nyttiga, att göra sig älskade och aktade av dem, att uppfostra dem som små, att vårda dem som stora, att råda dem, trösta dem, att förljuva deras liv, se där, vad som är kvinnornas plikter under alla tider, och vad man bör meddela dem från deras barndom! Så snart man inte följer denna grundsats, avlägsnar man sig från målet, och alla de föreskrifter man ger dem, kommer inte att tjäna till att befordra varken deras eller vår lycka.⁷

Inte kan väl detta ha varit helt okontroversiellt genom tiderna?

Var finns då oppositionen mot Rousseau? Var finns den kritiska läsaren – i historien och nutiden – som ger oss nya infallsvinklar? En del av den bortglömda rousseaukritiken finns rimligen hos kvinnorna. Och början till en rousseaukritisk tradition finns redan bland 1700-talets kvinnor, just bland dem som mest älskade och läste honom. Det mest kända ex-

emplet på denna kritik i Sverige finns hos Hedvig Charlotta Nordenflycht (1718–1763) i hennes *Fruentimrets försvar, Emot J.-J. Rousseau, medborgare i Genève*.⁶ Kritiken finns också i Frankrike, hos Mme de Genlis i hennes otaliga pedagogiska skrifter.⁷ Och den finns i England hos Mary Wollstonecraft. Troligen finns det många fler exempel.

Rousseau väcker starka och motsägelsefulla reaktioner även i nutida forskning och Mary Wollstonecrafts uppfattning om honom har karaktäriserats som allt från läromästare och manligt alter ego till ständig trätobroder och slagpåse. Här vill jag ta fasta just på ambivalensen i Mary Wollstonecrafts inställning till Rousseau och ser honom både som inspirationskälla och fiende i hennes författarskap. Denna ambivalens, som hon på olika sätt försöker komma tillrätta med, mejslar fram en intressant bild av Mary Wollstonecraft och ger profil åt hennes åsikter om kvinnans position. Hennes beundran gör att hon gärna vill ursäkta Rousseau eller åtminstone förstå hans bevekelsegrunder, men den hindrar henne aldrig från att klart formulera sitt avståndstagande från många av hans grundläggande idéer.⁸

Kvinnors rätt till utbildning är den bärande tesen i hennes försvar för kvinnans rättigheter, men en stor del av hennes patos kan spåras tillbaka till hennes kraftiga reaktion mot Rousseau. Hon diskuterar utförligt hans idéer om kvinnan och sätter in sina synpunkter i ett sammanhang som inkluderar såväl teologi och etik som politik och samhällssyn.

Mary Wollstonecraft – en av 1700-talets rousseaukritiker

Om Rousseaus idéer har överflyglat hans liv, så att vi tror mer på hans tankar än hans handlingar och lånar hans teorier utan att alltför mycket fråga efter hur praktiken ser ut, så förhåller det sig precis tvärtom med Mary Wollstonecraft. Hennes liv har ofta kommit i vägen för hennes idéer. Under den viktoriaiska epoken kunde en väluppfostrad flicka knappast ta reda på vad Mary Wollstonecraft egentligen hävdade, utan att riskera att blåstrumpigheten smittade. Man associerade sig inte ostraffat

med en person som lät nyfikenheten locka sig till Paris lagom till skräckväldet, som tillät sig ett fritt förhållande med en äventyrare från den nya världen och stolt födde honom en dotter.

Mary Wollstonecrafts livsöde är så fascinerande att hennes idéer lätt kommer i skymundan. Hon fyller trettio under revolutionens år 1789 och är då en lovande författare som umgås flitigt i Londons litterära kretsar.⁹ Hon kan försörja sig på sin penna och har därmed uppnått det oberoende hon i första hand strävat efter. När hon kommer till Paris 1792 har hon redan skaffat sig ett namn med *A Vindication of the Rights of Men* (1790), ett snabbt och slagfärdigt svar på Edmund Burkes *Reflections on the Revolution in France* (1790), och hennes *A Vindication of the Rights of Woman* (1792) finns redan samma år översatt till både franska och tyska.

Mary Wollstonecraft lever intensivt i sin tid och bland dess idéer. Hennes tankevärld rymmer reaktioner på nästan allt som debatteras och diskuteras i tidningsspalterna och på kafehusen. Och hon är djupt förankrad i upplysningens huvudtemata – dygden och förnuftet.

Det är imponerande att se i vilken utsträckning Mary Wollstonecraft insisterade på en egen förståelse av världen. Hon betraktade nästan ingenting som givet. Traditioner och konventioner måste prövas av förnuftet och samvetet, några andra auktoriteter erkände hon inte. Hon skaffade sig en självständig uppfattning om många av tidens frågor och hon tvekade inte att ge uttryck för dem vare sig i tal eller skrift. Upplysningsandan och den franska revolutionens idéer formar till stor del hennes idéprofil. Men hon är också, genom sin intensiva känsla för naturen, sin personliga tro och sin fantasi, öppen för strömningar som kan kallas romantiska.¹⁰

Hennes lidelsefulla engagemang för kvinnans rättigheter artikuleras främst i *A Vindication of the Rights of Woman*. Där uppåddar hon all sin uppfinningsrikedom och all sin övertygelses kraft för att hävda kvinnans rätt att vara människa helt och fullt; att få kämpa med livet, utrustad med de vapen naturen givit henne och den skicklighet uppfostran och utbild-

ning kan ge. Det är också där hennes mest djupgående uppgörelse med Rousseau finns.

Wollstonecraft som rousseaubeundrare och rousseaukritiker

Det har hävdats att Rousseau var de engelska romanförfattarnas föredöme på många plan.¹¹ Rousseau var protestant och tilltalade därför särskilt engelska dissenters och upplysningsrationalister. För de engelska romanförfattarna under den jakobinska perioden utgjorde Rousseaus *Bekännelser* ett lysande och uppmanande exempel på att det litterärt kunde gestaltas hur en persons filosofi, hans pedagogiska idéer och politiska uppfattning växt fram ur egna erfarenheter och formats av personens karaktär och bakgrund. På samma sätt ville de själva skapa en ny skönlitteratur som byggde på material hämtat ur det verkliga livet, dess komplexa känslor och upplevelser. Här var även Rousseaus *Julie, ou La nouvelle Héloïse* en förebild. Där gjordes vågade djupdykningar i personligheten på jakt efter en ny medvetenhet. Rousseau ville särskilt studera de avgörande kriserna i livet, de som han kallade "revolutioner".

Ett annat nyckelord var "sensibiliteten", känsligheten. Det var ett själens adelsmärke att besitta förmågan att känna djupt, att erfa också nya, onämnda, ännu inte upptäckta känslor. Mary Wollstonecraft beundrade Rousseau och satte honom högt som författare och tänkare. Hon hade mycket gemensamt med honom när det gällde politik. De hyste samma oförstående attityd gentemot adelns privilegier. Som guvernant i en adlig familj hade Mary Wollstonecraft stiftat bekantskap med hänsynslösa och inskränkta företrädare för adelsståndet. Hon kunde inte se att de förtjänade några företräden. Liksom Rousseau uppfattades Mary Wollstonecraft som politiskt radikal i sin samtid och förespråkade ett egalitärt samhällsideal, där folket var maktens grundval. Att hennes politiska idéer ibland ligger nära dem Rousseau presenterade i *Le Contrat Social* (1762), framgår inte bara av hennes *Vindication of the Rights of Woman*, utan även av hennes svar på Burke, *A Vindication of the Rights of Men* och hennes bok om den fran-

ska revolutionen, *An Historical and Moral View of the Origin and Progress of the French Revolution* (1794). Att de skiljer sig på många punkter är lika tydligt, inte minst när det gäller kvinnans ställning. Mary Wollstonecraft ansåg det högst rimligt att kvinnorna fick ett direkt inflytande i politiken och eventuellt hade egna representanter, idéer som Rousseau principiellt avvisade.

Men djupast befryndad med Rousseau kände sig nog Mary Wollstonecraft när det gällde *Julie, ou La nouvelle Héloïse*. Där fanns det som tilltalade epokens kvinnor mest, den poetiska skildringen av en stor och genomgripande kärleksupplevelse, en romantisk passion som inte rymdes inom det konventionella samhällens gränser. Sådana skildringar bör de väl ha mött förut, kan man tycka, kanske både i livet och litteraturen. Men Rousseaus hjältinna är annorlunda. Hon befinner sig i den lyckliga sociala positionen att hon kan välja denna passion av fri vilja. Hon är inget tanklöst offer, varken för mannens förförelsekonster eller för sina egna känslor. Hon ser och vet vad hon gör. Kanske lika viktigt är det att hon inte går under. Hon väljer den otillåtna passionen och hon överlever. Odet, i form av romanintrigens tillitsfulle make, belönar henne snarast för hennes bedrift. Hennes själs älskade återkommer och de kan leva tillsammans, om än kyskt och årbart i hennes makes åsyn. Mary Wollstonecraft som själv levde i ett fritt förhållande med amerikanen Gilbert Imlay skrev i ett av sina brev till honom år 1794 att hon alltid varit smått förälskad i Rousseau.

Som skönlitterär författare låter Mary Wollstonecraft sina romanfigurer läsa Rousseau med välbehag. I romanfragmentet *The Wrongs of Woman, or Maria* har huvudpersonen förpassats till ett sinnessjukhus sedan hon försökt fly från sin lagvigde make.¹² Där vinner Maria så småningom sin vårdarinna Jemimas förtroende och får av henne Rousseaus *Héloïse* att läsa. Maria har visserligen läst den förut, men slukar den åter med både ögon och hjärta. Nu tycks den öppna en ny värld för henne och den förefaller henne vara den enda värd att leva i. Hon är lycklig för en kort stund, mitt i eländet. Naturen får liv igen och okända känslor vaknar inom henne. Hon blir

delaktig i en sublim känslighet ("sensitivity") som gör henne medveten om själva tillvarons inneboende glädje. Därefter flyr hon till Rousseau när oro och ängslan överväldigar henne och hon menar att endast han – känslans sanne Prometheus" som hon apostroferar honom – äger den geniala glöd som krävs för att beskriva hennes passion, så att dess sanning går direkt till hjärtat.

Den tveeggade sensibiliteten

Det finns en tydlig ambivalens både inför Rousseau och sensibiliteten redan i Mary Wollstonecrafts första roman *Mary. A Fiction* (1788). Den har ett rousseaucitat som motto på försättsbladet: "L'exercice des plus sublimes vertues élève et nourrit le génie." I företalet skriver Mary Wollstonecraft anonymt att det är författarens ambition att teckna en romanhjältinna som är annorlunda än de vanliga. Denna kvinna ska varken vara en Clarissa eller en Lady G som Samuel Richardson beskrivit i *Clarissa* respektive *Sir Charles Grandison* eller en Sophie som Rousseau tänkt sig henne i *Emile*. I en konstlös berättelse vill hon i stället skildra en kvinna som har förmåga att tänka; "a woman, who has thinking powers", som det står i företalet, "whose grandeur is derived from the operations of its own faculties, not subjugated to opinion; but drawn by the individual from the original source". Det är en intellektuellt och moraliskt självständig individ Mary Wollstonecraft vill ställa i centrum för sin roman.

I hjältinnans mor har Mary Wollstonecraft skapat ett porträtt av en kvinna efter Rousseaus tycke. Hon är mild och vänlig i alla lägen och aktar noga på vilket intryck hon gör. Hon har inga andra åsikter än dem som allmänt accepteras. Hon bryr sig mer om hur allting synes vara än hur det verkligen är. Sin dotter Mary bryr hon sig däremot inte om. Och lämnad åt sitt öde börjar Mary studera tingen omkring sig och lära sig att tänka.

Denna implicita kritik av sensibiliteten återkommer i *The Wrongs of Woman, or Maria*. Den maktlösa hängivelsen inför känslorna leder huvudpersonen till hennes hårda öde och ställer hennes sinne öppet för dess fasa. Sen-

sibiliteten, som Rousseau besjög, var kanske en gåva som särskilt ofta skänktes kvinnor, men den var inte bara av godo. Ett känsligt sinne blir extremt mottagligt för lidande. Mary Wollstonecrafts ståndpunkt är att sensibiliteten nog är bra så länge det finns ett förnuft som styr det, annars leder den till sentimentalitet. När förnuftet inte längre förmår råda över sinnesintrycken, blir människan utlämnad åt sina känslsvängningar, så som bl.a. Rousseau själv beskriver.

Rousseaukritiken i Mary Wollstonecrafts försvar för kvinnans rättigheter

I romanerna *Mary* och *Maria* är Mary Wollstonecraft ibland milt kritisk mot Rousseau, oftare varmt uppskattande. Men i hennes försvar för kvinnans rättigheter låter det annorlunda. Där reagerar hon skarpt mot Rousseaus idéer om kvinnans natur och hennes ideala utveckling, gestaltad av Sophie, Émiles kvinnliga motsvarighet i det verk som dock uteslutande bär hans namn. Det tycks som om Mary Wollstonecraft känner sig sviken. Hon hade känt sig så befryddad med Rousseau och tyckt att han skrivit vad hon tänkt, uttryckt vad hon menat. Men skildringen av Sophie upprör henne nu djupt och hon kanaliserar sin vrede i motargument och exempel, i avslöjande citat och övertygande resonemang som fyller flera kapitel i hennes försvar för kvinnans rättigheter.

Mary Wollstonecraft kan inte överbrygga motsättningarna mellan författaren till *Julie, ou La nouvelle Héloïse* och den som skrivit om Sophie och det kvinnoideal hon representerar. När hon börjar den kritiska genomgången frågar hon sig om det ens är samma människa:

Är detta samme man som finner sådan glädje i att skildra lidelsens ädla kamp, rättrådighetens seger och den hjältemodiga flykt, genom vilken den brinnande själen svingar sig upp och ut ur sig själv? – Hur sjunker inte dessa upphöjda idéer i min aktning när han beskriver sin lilla favorits nätta fot och förföriska åtbörder!¹³

Hon ursäktar honom delvis just med hans sensibilitet. Han har låtit känslorna dra i väg

med sig, föreställer hon sig, när han i stället borde ha brukat sitt förnuft.

Men alla Rousseaus felaktiga resonemang berodde på hans känslighet, och kvinnor är blott alltför snara att förlåta en svaghet för dess behag! När han borde ha använt förnuftet, gav han sig hän åt sina lidelser, och tankarna satte fantasin i brand istället för att lysa upp förståndet.¹⁴

Rousseaus idéer hade alltför stor auktoritet och spridning för att kunna lämnas oemotsagda, även om vänliga kvinnoögon kan vara overseende. Och Mary Wollstonecraft är verkligen förbittrad på honom för hans småsöta och lätthanterliga kvinnogestalt. Sophie kan framstå som en fångslande figur men hon är i Mary Wollstonecrafts ögon föga trolig som person. Men viktigare än alla de smått löjväckande drag Rousseau förser Sophie med, är de principer han vill lägga till grund för hennes uppfostran och till förståelsen av hennes karaktär. Det är framför allt på detta djupare plan Mary Wollstonecraft vill sätta in sin kritik.

Nu anspelar jag främst på Rousseau, ty hans diktade gestalt Sophie är utan tvekan fångslande, även om hon förefaller ytterst onaturlig. Det är dock inte hela hennes personlighet jag ämnar angripa, utan själva grunddragen, det vill säga de principer på vilka hennes fostran bygger. Ja, trots att jag är en hängiven beundrare av denne förträfflige och begåvade författare, vars åsikter jag ofta kommer att ha anledning att citera, måste jag säga att beundran alltid måste träda tillbaka för harm, och att den förolämpade dygdens stränga uppsyn suddar ut det nöjda leende som hans vältalighet brukar väcka, när jag läser hans sinnliga svärmerier.¹⁵

Sådan är stilen i Mary Wollstonecrafts text – kraftfull och medryckande, synpunktsrik och nyanserad, men så överflödande av vilja att säga allt genast att meningarna ibland kantrar. Mellan de inskjutna bisatserna går syftningarna i originalet emellanåt vilse, men andemeningen är hos Mary Wollstonecraft alltid utomordentligt klar.

De vackra orden om Rousseau är heller inte tom retorik, utan djupt kända, trots att

hans kvinnosyn bryskt väcker henne ur en mer okritisk beundran. Och när hon väl börjat sin genomgång av deras meningsskiljaktigheter avslöjas andra sprickor i deras samförstånd, en del av dem djupgående.

Teologi och historiesyn

Redan i värderingen av det förgångna och hoppet inför framtiden skiljer sig Rousseau och Mary Wollstonecraft väsentligt åt. Rousseau talar gärna och som det tycks med viss nostalgi om det förlorade "naturtillståndet", tiden innan samhället och det onda fanns. Det är lätt att tolka det så att det skett en utveckling från detta urtillstånd till 1700-talscivilisationen där något väsentligt gått förlorat. Mary Wollstonecraft delar inte Rousseaus förtjusning över detta naturtillstånd. Hon föreställer sig snarare tiden före civilisationen som hård och primitiv, ingenting för en kvinna att längta efter. Hennes utvecklingsoptimism är också större än Rousseaus. Hon tror på en framtid där förnuft och känsla tillsammans utvecklats mot allt större förfining. Men för Mary Wollstonecraft med hennes positiva människosyn och tro på människans fulländning blir ondskans problem särskilt kännbart. Hennes lösningsförslag är dock helt andra än Rousseaus.

Rousseau ser det onda som skilt från Gud. Gud skapade en god värld och det positivt onda inträdde i den först med människan och är därför hennes verk. Det är människan som enligt Rousseau splittrar den hela och goda skapelsen. Mary Wollstonecraft finner detta resonemang både ofilosofiskt och ofromt. Om Guds skapelse ska kallas god och Gud skapade människan, borde hon följaktligen vara lika god som resten av skapelsen. Varifrån skulle hon dra in ondskan i tillvaron? Inte skulle väl Gud ha skapat människan för att hon en kort stund skulle pryda Edens lustgård och sedan för alltid förstöra den. Om Gud är god, hävdar Mary Wollstonecraft, så måste det onda ha givits en plats i skapelsen för ett gott syfte. Som tröst mot livets ondskor ställer hon framtidshoppet. Det onda i nuet kan i framtiden leda till något gott. Om det inte var så, skulle hela historien syfta bakåt. Eller också skulle skapelsens ljuvlighet vara för

evigt förlorad för människorna. Och det tror nu inte Mary Wollstonecraft. Hon är anhängare av tron på människans perfektibilitet – med förnuftets hjälp och Guds nåd kan vi nå fulländningen, kanske inte nu, men någon gång. Mary Wollstonecraft snuddar senare även vid att det som tycks oss människor – som ser allt styckevis och delat – som något ont, kan vara gott ur Guds synvinkel, eftersom Gud kan se helheten, "the whole at once", och ge allt dess rätta proportioner.

När det gäller kvinnornas förhållande till religionen är Rousseaus logik rent halsbrytande och Mary Wollstonecraft har inte försummat att ta upp det i sin genomgång. De var ense i kritiken mot själlöst rabblande av ortodoxa trosartiklar och auktoritativ inläring av dogmer. Religionens väsen var ett annat och barnen var ofta inte mogna för ett möte med den. Rousseau föreskriver därför att man vid Émiles uppfostran ska undvika ämnet tills hans personlighet nått en viss mognad – säg vid 15 års ålder eller så. När han sedan övergår till Sophie hävdar han att om manliga barn inte kan fatta detta, hur mycket mindre skall då inte ett kvinnligt barn förstå. Det måste ligga högt över hennes fattningsförmåga, menar Rousseau. Härav borde följä att man måste vänta ännu längre med kvinnornas religionsundervisning, men så tänker inte Rousseau. Han tar just detta till intäkt för att man tidigt bör undervisa flickor i religiösa spörsmål. Skulle man vänta på mognad hos flickorna, så skulle man kanske få vänta förgäves under hela deras liv, förmodar han. För att det då inte ska krävas för mycket av den unga kvinnan bör hon bara lära sig att underordna sig närmaste auktoritet och dela först sin mors och sedan sin mans religiösa övertygelse. Om det nu skulle bli fel, blir det enligt Rousseau Guds uppgift att överse med detta för den unga kvinnans milda undergivenhets skull. Auktoriteten ska helt reglera kvinnans tro. Därför behöver hon inte ens veta skälen till sin "övertygelse" och eftersom hon inte får reda på stridsfrågorna, skyddas hon också från religiös fanatism, en svår synd i upplysningsens Frankrike.

För Mary Wollstonecraft finns det emellertid ingen religiös tro som så lätt låter sig ma-

nipuleras. I en not hävdar hon att inte ens en religiöst okunnig människa kan övertygas att övergå från föräldrarnas religion till makens tro eller att överge sin barndoms tro om mannen skulle sakna religiös övertygelse. Kanske kan man ytligt sett övertala henne, men hennes inre övertygelse kommer man inte att kunna nå, det är Mary Wollstonecraft övertygad om.

Etik och moral

Rousseaus moraluppfattning möts av Mary Wollstonecrafts hårdaste kritik. Han degraderar den kvinnliga dygden till en fråga om tycke och smak och uppmanar kvinnan att söka den, inte för dess egen skull, inte ens för sin egen skull, utan för att behaga andra, menar hon. För Mary Wollstonecraft är moralen inte så lätthanterlig. Den ställer stora krav på alla människor och dess yttersta syfte är att vi ska bli fullkomliga, så som Gud är fullkomlig. Den etiska strävnan mot detta mål är i princip gränslös och den enda som kunnat sätta en gräns för den har underlåtit att göra det.

Mary Wollstonecraft kritiserar således Rousseau för att han har skilda moralbegrepp för de båda könen. Därmed gör han själva dygden till ett relativt begrepp och skapar könsbestämda dygder. Effekten blir att de egenskaper han beskriver som kvinnliga dygder – t.ex. ändlöst tålmod, förmåga att förlåta alla oförrätter, ett stillsamt beräknande sinnelag, mildt bedrägeri och en allt överskuggande omsorg om sitt rykte och det intryck kvinnan gör på omgivningen – skulle bli föraktliga drag om de applicerades på en man. Omvänt förhåller det sig så att dygder som "allmänt" omhuldas – t.ex. ärlighet och uppriktighet – inte förbehållslost kan rekommenderas för det kvinnliga könet.

Rousseau uppmuntrar det kvinnliga koketeriet och alla de små knep som de maktlösa uppfinnar för att manipulera dem som har makten. Han tycker att det är sött och charmigt. Mary Wollstonecraft finner det förkastligt och omoraliskt. Hon kan inte förstå hur Rousseau så helt kunnat glömma sitt allvar. Hon är rädd att personlighetens kärna kan gå

förlorad och kanske till och med den eviga saligheten. Vad blir det av en person som skolas i förslagenhet och uppmanas att förstå sig och styra andra så omärkligt som möjligt? Hur kan man vänta sig att en individ som föds upp på smicker och bedrägligt sken ska kunna förstå världen omkring sig och uppfostra sina barn att leva i den? Och hur ska en sådan människa få kraft att sträva efter en dygd värd namnet?

Vid ett tillfälle – i anslutning till diskussionen om religionsundervisning för kvinnor – skisserar Rousseau en mer jämlik bild av förhållandet mellan könen. Där hävdar han tesen att den moraliska individen uppstår i föreningen mellan man och kvinna. Kvinnan är ögat och mannen handen. De är därför ömsesidigt beroende av varandra. Mannen ska lära kvinnan vad hon bör se och kvinnan ska upplysa mannen om vad han bör göra. Så leder deras olika förmågor till ett gemensamt mål och båda bidrar i ungefär lika mån – båda följer den andres instruktioner, båda lyder och båda bestämmer. Detta är uppenbarligen en helt annan uppfattning av förhållandet mellan könen. Kanske har bildspråket och de vackra formuleringarna om den uppkomna harmonin i olikheterna lurat Rousseau att tro att detta är förenligt med vad han i övrigt påstår. Men den Sophie han beskriver, inte kan hon vara den som talar om för Émile vad han bör göra?

Att kvinnorna har monopol på ögonen och männen på händerna blir också svårt att förena med andra resonemang hos Rousseau. I samband med diskussionen om religionsundervisningen hävdar Rousseau att själva förnuftet är könsspecifikt. Kvinnors förnuft är praktiskt och handlingsinriktat, det kan finna medlen till ett bestämt mål, men det saknar abstraktionsförmåga och den överblick som krävs för att lokalisera och uppställa mål.

Rousseau påstår också att alla människors mål är detsamma, men att de båda könen vägar dit är och bör vara olika. Men Mary Wollstonecraft kan inte se hur så skilda vägar någonsin kan leda till samma mål. Av att vandra dem måste dessutom deras livserfarenheter bli helt olika och därmed troligen också deras bild av slutmålet.

Uppfostran och utbildning

Rousseaus uppfostringsidéer föll till stor del Mary Wollstonecraft i smaken – så länge det gällde *Émile*. Men hon vill applicera dessa principer även på kvinnornas uppfostran.

Enligt min mening är således den bästa formen av undervisning en fostran som på lämpligaste vis stärker kroppen och danar personligheten. Den måste med andra ord leda till att individen blir moraliskt självständig. Det är egentligen rena parodin att säga att en människa äger dygd, när denna inte är en följd av att hon har använt sitt förnuft. Detta var vad Rousseau ansåg om männen. Jag anser att detta även gäller kvinnorna...¹⁶

Självständighet, dygd och förnuft är Mary Wollstonecrafts honnörsord och så nära som i detta citat är de i hennes tankevärld förbundna med varandra och med hennes uppfostringsideal. Människan är en rationell varelse i första hand och på individens moraliska ansvarighet vilar hennes dygd och värdighet.

Men Mary Wollstonecraft är inte en sådan individualist att samhällets och omgivningens betydelse förnekas. Tvärtom. Hon är synnerligen medveten om att både mäns och kvinnors uppfostran är och måste vara i stor utsträckning beroende av gällande värderingar i det samhälle där de lever. Hon talar t.o.m. om tidsandans betydelse och kallar den ett slags "family character" som varje sekel får. Innan samhället förändrats i grunden, kan inte uppfostran och utbildning förväntas ändra människorna så mycket, det är Mary Wollstonecrafts övertygelse.

Männens större kroppskrafter får i Rousseaus resonemang stor genomslagskraft. Men Mary Wollstonecraft betonar, liksom John Stuart Mill mer än ett halvsekel senare, att det återstår att se hur mycket av skillnaderna mellan könen som kvarstår sedan kvinnorna fått lov att utvecklas fritt. Allt som krävs är att man inte hindrar de unga flickorna att träna sin kropp under barn- och ungdomstiden. Atmestone tror hon att kvinnorna kan bli starka nog att förtjäna sitt eget uppehälle och därmed uppnå det som definitionsmässigt ger dem ett visst oberoende. Hon menar också att

kvinnor kan skaffa sig tillräckliga kroppskrafter för att orka odla sitt intellekt.¹⁷

Rousseau gör också ett stort nummer av flickors intresse för kläder och utseende och den vikt de tidigt lägger vid vilket intryck de gör på andra. Genom en lite märklig association via dockor och dockkläder lanserar Rousseau sin uppfattning att nästan alla flickor ovilligt lär sig att läsa och skriva, men gärna lär sig sy. Mary Wollstonecraft reagerar omedelbart med löje på Rousseaus besynnerliga historia om flickan som skrev o:n med sin synål och slutade tvärt när hon i en spegel såg att posen var oklädsam. Hon ger inte mycket för hans observationer. Dels gör hon som f.d. guvernant och skolgrundare anspråk på att ha studerat fler unga flickor än Rousseau – och någon motvilja mot att läsa och skriva eller någon preferens för synålar säger hon sig aldrig ha mött, tvärtom kan hon ge många motexempel. Dels vill hon antydningvis visa på andra samhällsgrupper vars fåfänga gärna kretsar kring utseende och klädsel. Dit räknar hon t.ex. sin tids militärer.

Kvinnors verbala förmåga blir också föremål för Rousseaus reflektioner. Han uppträder där inte bara till kvinnornas, utan även till struntpratets försvar. Man ska inte förebrå dem att de pratar för mycket, säger han. Mäns och kvinnors konversation ska i grunden vara av olika karaktär. Männen ska tänka på vad de säger och censurera sig själva. De ska fråga efter syftet med sina uttalanden och hålla sig till att tala om vad de behärskar. Kvinnorna ska däremot inte bry sig om att ha något syfte med vad de säger, annat än att behåga. Därför ska de bara ta hänsyn till hur deras samtal kommer att uppfattas. Grundregeln är att aldrig säga något obehagligt till någon. Rousseau påpekar ibland med viss emfas att han kräver mycket av kvinnorna ur flera aspekter. I detta fall inser han att imperativet att inte säga något ont lätt kommer i konflikt med sanningskravet, men det får kvinnans taktkänsla reda ut. Kvinnor bör dock helst utlåta sig positivt och de uttalar sig då lämpligen i smakfrågor, där kunskaper och fakta – männens domäner – kan lämnas åt sidan. Till slut verkar det som om kvinnan ska tala mest för att läpparna ska få lite hälsosam motion, samt att

kvinnors samtal kan vara ett nytt sätt för dem att behaga männen. Mary Wollstonecraft re-
dovisar dessa Rousseaus åsikter utan kom-
mentarer. Hon tycks mena att det absurda i
dem framgår klart.

Kvinnans natur och bestämmelse

Det finns flera inskränkta kvinnobilder i his-
torien. Vanligast är kanske den svaga och
känsliga kvinnan som har ett känsligt samvete
och en markerad gudsfruktan. Hon är ett
räddhågat väsen, en ömtålig blomma, en äl-
skad och skyddad varelse, en hemmets ängel.
Hon har inga sexuella behov, hon svimmar
lätt och hon har en otäck tendens att tyna
bort. Rousseaus Sophie har många av dessa
drag, men griper ibland tillbaka på en äldre
och mer kraftfull kvinnobild. Hos Rousseau
finns även en kvinna associerad med sexuali-
teten och jorden, en ohämmad och ocivilise-
rad varelse. Så hävdar han t.ex. att kvinnor är
lagda för överdrifter och ytterligheter i allt.
De har obegränsade begär och njuter häm-
ningslöst av allt som inte är dem förbjudet.
Därför, hävdar Rousseau, bör kvinnor endast
få mycket begränsad frihet och ständigt kän-
na konvensansens krav och auktoritetens tvång
över sig.

Alla dessa restriktioner och instruktioner
finns Mary Wollstonecraft överflödiga. Be-
hovet av dem uppstår först när kvinnorna helt
berövats förmågan att tänka själva och appli-
cera moraliska principer på sina liv. Då behö-
ver å andra sidan varje steg styras utifrån. Ge i
stället deras sinnen vidare vyer, manar hon, låt
dem använda sitt förnuft, så kommer de ädla-
re känslorna och motiven bättre att kunna rå-
da över tillfälliga preferenser och impulser.
Om ens huvud och hjärta är inriktade mot ett
högre mål, så blir humöret jämnare och sin-
net sundare, säger Mary Wollstonecraft. Det
behövs förnuft och eftertanke för att kunna
styra sitt temperament. En passiv och under-
given människotyp kan visserligen förefalla
behärskad, men verklig självbehärskning och
ödmjukhet kräver kunskap och själsstyrka, det
är hon övertygad om. Om man däremot bara
odlar sin känslighet, blir man lätt lynnig.

Kvinnan är enligt Rousseau svag, men hon

överdriver dessutom medvetet sin svaghet i fö-
rebyggande syfte. Inga tunga bördor kan då
någonsin läggas på hennes axlar. Det naturliga,
hävdar han, är i alla händelser att kvinnan
är mannen underdånig. Mary Wollstonecraft
säger att hon för diskussionens skull vore vil-
lig att hålla med Rousseau, i fall det kunde vi-
sas att kvinnan skapats endast för mannens
skull, för att behaga och tjäna honom. Men
för att förekomma de traditionella teologiska
stöden för en sådan uppfattning, deklarerar
Mary Wollstonecraft att hon inte skulle accep-
tera bibelns skapelseberättelse och syndafallet
som bokstavligt sanna ens om en ängel ned-
steg från himlen för att inskräpa det i henne.
I hennes ögon är det en poetisk och vacker
skildring, men att tro på dess objektiva san-
ning vore en förolämpning mot Skaparen.

I Rousseaus beskrivning av den sanna kvin-
nans ideala undergivenhet föreskriver han
ibland en nästan sjuklig underkastelse, som
Mary Wollstonecraft omedelbart förkastar.
Han kräver att kvinnan tigande ska utstå oför-
rätter inom äktenskapet. I stället för att för-
svara sig eller protestera, bör hon enligt Rous-
seau uthärda makens orättvisa beskyllningar
och förolämpningar, utan att klaga. Han häv-
dar att kvinnan bör handla så i sitt eget in-
tresse, annars blir det bara värre, sådana som
männen alltför ofta är. Och nog kan Mary
Wollstonecraft tänka sig en situation då detta
är det enda möjliga, eller det bästa, men bara
för stunden. Som princip duger denna oärlig-
het inte. Det är i grunden bara ett resultat av
förtryckets skadliga inverkan om man inte
blir arg när man är sårad.

Vad kan väl ett hjärta vara gjort av som smälter
när det blir förolämpat och som kysser riset
istället för att revoltera mot orättvisor?¹⁸

Kommer inte kvinnans karaktär att urholkas
av denna teater och av att hon tvingas bete sig
så onaturligt? undrar Mary Wollstonecraft.
Kommer hon inte att förlora sin moraliska
känsla för sanning och rättvisa om hon ska le-
va efter sådana principer? Mary Wollstone-
craft har en annan uppfattning än Rousseau
om samspelet mellan äkta makar. Rousseau
hävdar att en ödmjuk make gör hustrun oför-

skämd, medan däremot en ödmjuk kvinna nästan alltid gör mannen mild och återför honom till rim och reson efter ett eller annat vredesutbrott. Wollstonecraft tror sig däremot veta att det finns en alltför undergiven kvinnotyp som inbjuder till förakt och att kvinnliga tårar endast bevekar männen om de faller nerför vackra kinder.

Männens makt är såsom Rousseau skildrar den tydlig och absolut. I äktenskapet är han härskaren som utan vidare kan kräva lydning av sin hustru. Kvinnans makt är däremot dold och obestämd, men den finns där. Hon härskar enväldig över de nöjen han åtrår och kan godtyckligt och nyckfullt undanhålla honom dem. Mannen måste därför enligt Rousseau få kvinnans tillåtelse att vara den starkaste. Hennes övertag vilar på att hon kan väcka ett större begär än han kan få tillfredsställt. Därigenom blir han beroende av hennes välvilja och måste anstränga sig att behaga henne. Med hans begär som vapen kan hon manipulera honom, men det sker till priset av självförnekelse och yttre underkastelse. Hon kan därmed upprätthålla sin härskarmakt över hans känslor. Till detta resonemang har Mary Wollstonecraft skrivit en liten fotnot: "What nonsense!".

Med hjälp av sin förslagenhet ska kvinnan följaktligen styra mannen medan hon låtsas vara honom underdånig. Rousseau använder sig flitigt av maktmetaforer och han tycks stå bakom draperiet i salongen och heja på Sophie – nog kan du lura honom, nog tors du bedra honom! Hon som snarare ska bry sig om skenet än verkligheten, snarare inrikta sig på ryktet än dygden eller sanningen, hon ska nu använda detta sken, skenet av sin underlägsenhet, för att skaffa sig verklig makt. Rousseau är mycket förslagen å Sophies vägnar. Han råder den unga kvinnan att göra sina ömhetsbevis sällsynta. Genom att snåla med dem ökar hon deras värde och genom att hålla mannen på sträckbänken och insistera på en viss distans, binder hon honom hårdare till sig och håller hans åtrå levande längre. På så vis, påstår Rousseau, kan koketteriet brukas i dygdens tjänst. Han talar t.o.m. om detta som en förening av kärlek och förnuft. Men inte ens detta räcker i längden, inser Rousseau. Man-

nen kommer trots allt att trubbas av i sin passion när hans aptit blivit mättad. I bästa fall finns det då en behaglig vana som tar dess plats och kanske ett ömsesidigt förtroende. Barn kan också förena, mer än kärleken, det är Rousseaus övertygelse.

Kvinnans list och mannens härsklystnad

Rousseaus diskussion av kvinnans natur i *Émile* vilar på en något oklar grund. Han talar gärna om sådant som är "naturligt" för kvinnan. Hon är skapad att behaga, att vara svag och passiv, att underordna sig, att synas blygsam i sitt uppträdande, men samtidigt vara listig och förslagen. Han talar också ofta om hur det faktiskt förhåller sig – vilka villkor kvinnorna levde under i hans samhälle. Och från båda dessa utgångspunkter glider han lätt över till att säga att så som det är, så bör det också vara. Så säger han t.ex. på ett ställe: "Kvinnorna har alltså eller bör åtminstone ha endast föga frihet."¹⁹

Men därtill hävdar han att kvinnor måste skolas till den ofrihet som kommer att bli deras lott. Därför ska de aldrig stifta bekantskap med ett liv i frihet. De måste hela sitt liv underordna sig. De ska lära sig att utan knot foga sig efter andras uppfattningar. Avbryt dem ständigt, oavsett vad de sysslar med, råder Rousseau, så vänjer de sig vid sitt hårda öde. Kvinnor är av naturen på flera avgörande sätt annorlunda än män, låt oss inrätta uppfostran efter dessa förutsättningar. De har ingen abstrakt intellektuell kapacitet, hävdar Rousseau, följaktligen bör de inte tillåtas avancera i någon vetenskaplig riktning. Kvinnor har däremot lätt att behaga, låt det bli deras livs mening.

Naturen tycks emellertid inte alltid vara så grundläggande. Bortom det som Rousseau kallar det "naturliga" finns något annat, något ännu mer ursprungligt, som den samtida ordningen möjligen är upprättad för att dölja och undertrycka. Det "naturliga" brukar annars förutsättas ha varit detsamma sedan skapelsens gryning eller åtminstone sedan syndafallet. Just därav kommer dess ideologiska styrka. Men hos Rousseau är det inte riktigt så. Och Mary Wollstonecraft noterar det. Ibland

tycks kvinnan i grunden vara det starkaste könet. Det är just därför det myckna talet om hennes sanna natur och livsuppgift blir så oundgängligt för Rousseaus resonemang.

Det märkligaste i Rousseaus kvinnosyn är kanske annars att han tycks uppriktig i sitt gillande av kvinnors förslagenhet. Kvinnan har allt emot sig. Hennes enda vapen är list och skönhet, säger Rousseau, och vad är då naturligare än att hon odlar detta och spelar ut det mot männen med största möjliga effekt? Rousseau tycks verkligen mena att det för mannen är eggande att aldrig veta om kvinnan haft en egen böjelse för honom eller om hon fallit för hans överlägsna styrka. Han hävdar också att det endast är med sina konster, sin påhittighet och list som kvinnan bevarar en tillräcklig jämlikhet med mannen för att inte bli hans slav. Allt detta accepterar Rousseau, utan någon moralisk kritik av kvinnlig svekfullhet.

Mary Wollstonecraft finner det däremot falskt, oärligt och motbjudande. Hon längtar efter ädla och storsinta människor som strävar efter dygd och sanning. Åtminstone vill hon teckna idealen så. All denna bedräglighet, säger hon, borde oroa männen mer än lugna dem. Om kvinnan lär sig att alltid le och smeka, oavsett vad hon känner och tänker, vilka brott kan hon då inte begå i det fördolda? Och om kvinnans enda livsuppgift består i att behaga männen och en hustru finner att hon inte längre behagar sin man, vad ska hon då ta sig till? Vad vore då mer "naturligt" än att hon sökte sig till andra män för att behaga dem och sedan återvände till sin man med sitt eviga milda leende? Vad erbjuder Rousseau annat än en uppfostran till trolöshet och bedrägeri? undrar hon. Och i vilken mening kan denna skildring göra anspråk på att beskriva ett ideal?

Om Rousseau är förvånande överseende med kvinnors fel och brister, så är hans undfallenhet inför mäns orimliga krav och förväntningar ännu mer iögonfallande. Om omständigheterna bara varit lite annorlunda skulle han inte förebrå de män som vill hålla sina kvinnor i total okunnighet. Men nu behöver de lite förnuft och bildning för att kunna bevara sin "dygd", dvs sin kyskhet. De be-

höver kanske också lite kulturell polityr och lite kunskap om seder och bruk för att inte skämma ut sina män i andras ögon. Vidare måste kvinnorna ha en viss utbildning för att kunna uppfostra det kommande släktet, och kanske, funderar Rousseau, bleve det lite trist för en hemkär man att inte ha någon i sin närhet som förstår det enklaste resonemang.²⁰

Ett väsentligt inslag i Mary Wollstonecrafts kritik är att hon ser hur Rousseau gör sig blind för vad man nu kallar den sociala konstruktionen av kön, vad samhället med sina seder och bruk skapat. Han tycks tro att det han ser hos sin tids franska överklass flickor avspeglar den naturliga ordningen, påpekar hon. Rousseau hävdar uttryckligen att kvinnans list och förslagenhet, hennes benägenhet att ljuga och bedraga inte är resultatet av mänskliga institutioner eller fördomar, utan är kvinnan givna av naturen och i enlighet med förnuftet.

Det förvånar Mary Wollstonecraft att Rousseau som, när det gällde Émile, var så klarsynt beträffande civilisationens skadliga inflytande, inte går djupare i sin analys av vad som skapat kvinnors beteende. "Han gick inte tillbaka till naturen, och hans allt överskuggande böjelse måste ha inverkat menligt på hans förnuft. Annars skulle han inte ha dragit dessa ofullkomliga slutsatser."²¹

Det är intressant att notera hur viktigt det tycks vara för Mary Wollstonecraft att försöka förstå hur Rousseau kunde resonera som han gjorde. Hennes genomgående ambivalens tar sig ständigt nya uttryck. Möjligen är hon lika inkonsekvent i sin inställning till honom som författare som han är till kvinnan som könsvarelse. Det hindrar henne dock aldrig från att som skribent vara orädd och kompromisslös i sin kritik – inte minst av hans syn på kärleken. Där menar hon att han alltför lätt givit upp hoppet om en större glädje än den att smekas av en undergivet medgörlig, om än söt och duktig maka. Rousseau har valt att beskriva en man som i grunden förblir ensam också tillsammans med den ideala kvinnan. Han vågar inte ens snudda vid möjligheten att samtidigt älskas och bli förstådd.

NOTER

- ¹ *Till försvar för kvinnans rättigheter* s. 147.
² Ordfront 1997, övers. Ingrid Ingemark.
³ Carlssons 1997.
⁴ Översatt av C.A. Fahlstedt, senast utgivet på Stegeland's 1978, med översättningen bearbetad av Inga-Britt Hansson.
⁵ *Emile*, Andra delen s. 158.
⁶ En fin uppsats om den, skriven av Marie-Christine von Sydow, finns i den nu klassiska uppsatssamlingen *Könsroller i litteraturen från antiken till 1960-talet*, s. 72–78.
⁷ Stéphanie Félicité née de Saint-Aubin (1746–1830) Ellen Moers skriver om de Genlis' kritik i *Literary Women* s. 219ff.
⁸ Den som vill ha underlag till en fortsatt diskussion rekommenderas en smått lekfull sammanställning av citat till ett tänkt samtal mellan Mary Wollstonecraft och Rousseau som Virginia Sapiro och Penny A. Weiss publicerat i *Feminist Interpretations of Mary Wollstonecraft* (1996).
⁹ Där möter hon bl.a. målaren och poeten William Blake, konstnären Henry Fuseli och kemisten Joseph Priestley, ofta hemma hos förläggaren Joseph Johnson.
¹⁰ Hon refererar gärna till Bibeln, Shakespeare och Milton, liksom Thomsons *The Seasons* och Youngs *Night-Thoughts*.
¹¹ Bl.a. av Gary Kelly i inledningen till *Mary and The Wrongs of Woman* s. viii–ix. Postumt utgiven 1798.
¹² *Till försvar för kvinnans rättigheter* s. 57.
¹³ *Till försvar för kvinnans rättigheter* s. 146.
¹⁴ *Till försvar för kvinnans rättigheter* s. 56f.
¹⁵ *Till försvar för kvinnans rättigheter* s. 52.
¹⁶ I samtida medicinsk litteratur antogs ofta tänkandet tära betänkligt på fysiken. Havande kvinnor fick särskilt akta sig för att tänka för mycket.
¹⁷ *Till försvar för kvinnans rättigheter* s. 137.
¹⁸ *Emile*, Andra delen, s. 165.
¹⁹ Men en nästan total okunnighet ser Rousseau demonstrerad hos det arbetande folket. De har inga idéer bortom det som omedelbart angår dem, hävdar Rousseau, och det mår de bara bra av.
²⁰ *Till försvar för kvinnans rättigheter* s. 133.

LITTERATUR

- Maria J. Falco (red.), *Feminist interpretations of Mary Wollstonecraft*, Pennsylvania State University Press, 1996.
 Gary Kelly, *Revolutionary Feminism. The Mind and Career of Mary Wollstonecraft*, London 1992.
 Ellen Moers, *Literary Women*, The Women's Press, 1986 (1963).
 Jean Jacques Rousseau, *Emile eller Om uppfostran*, Stockholm 1977–1978 (1762). Övers. C.A. Fahlstedt, bearb. Inga-Britt Hansson.
 Karin Westman Berg (red.), *Könsroller i litteraturen från antiken till 1960-talet*, Stockholm 1968.
 Mary Wollstonecraft, *The Complete Works of Mary Wollstonecraft*, 1–7, London 1989.
 Mary Wollstonecraft, *Mary and The Wrongs of Woman*, Ox-

ford University Press 1980 (1788; 1798). Med en inledning av Gary Kelly.
 Mary Wollstonecraft, *Till försvar för kvinnans rättigheter*, Stockholm 1997 (1792). Övers. Ingrid Maria Ingemark. Orig. titel: *A Vindication of the Rights of Woman*.

SUMMARY

The pioneer feminist philosopher Mary Wollstonecraft (1759–1797) has been the subject of much attention recently as it is now 200 years since she died. At long last her *Vindication of the Rights of Woman* (1792) has been translated into Swedish, and a Swedish biography disclosing her dramatical life to a larger audience has been published. The author hopes this will open up for a more serious discussion of her ideas based on the study of her writings.

This study tries to make a contribution to that discussion. To a large extent, the energy present in the *Vindication* draws from her reaction to the teachings of Jean Jacques Rousseau. As much as she admired him as a writer of novels, she despised his views on women, especially as they were expressed in *Emile, ou De l'éducation* (1762). She devoted a large part of her book to finding faults with him and sometimes you get the impression that there was no end to them. In this study, however, an attempt is made to acknowledge Rousseau both as an ideal and an enemy to Mary Wollstonecraft, even if most of the text deals with her critique of him and his ideas. She disagrees with his views on history and theology, ethics and education, as well as with his opinion of women. Their differences converge in an ambivalent approach to the notions of reason and sensibility.

This study also explores the many ways in which Mary Wollstonecraft tried to come to terms with her ambivalence towards Rousseau. She makes excuses on his behalf, she points out the logical errors in his reasoning as though she could persuade him in his grave, and she desperately tries to understand how he could be so much mistaken, when he seemed so sensitive and intelligent on other topics. In the end she pities him; she thinks he gave up on love too easily. *Emile* will stay isolated and lonely even together with his Sophie, Rousseau's conception of the ideal woman. Rousseau's ideal man can never be loved and understood by a woman.

Elisabeth Mansén
 Idé- och lärdoms historia
 Kultur anatomen
 Biskopsgatan 7
 223 62 Lund